

Çay Tarım ve Sanayi

Nejat Ural

Ülkemizde çay tarımı, 204.000 üretici tarafından, 767.000 dekar sahada küçük aile işletmeciliği şeklinde yapılmaktadır. Çay tarımı ve ticareti Doğu Karadeniz Bölgesi ekonomisinde çok önemli bir yer tutmakta, dengeli gelir dağılımı sağlamakta, istihdam yaratarak bölgesel göçün azalmasında rol oynamaktadır. Ülke ekonomisine ise 300 milyon dolarlık kaynak yaratmakta, 1 milyon insanın ise geçim kaynağını teşkil etmektedir.

Ekolojik şartlar nedeniyle dünyada çay hasadı ve kuru çay üretimi 9-11 ay devam ederken ülkemizde 5-6 ay yapılmaktadır. Mayıs ayında başlayan hasat ekim ayında son bulmaktadır. Üretim ile ilgili harcamaların ve yaş çay bedeli ödemelerinin büyük bir bölümü bu zaman dilimi içinde gerçekleşmektedir. Buna mukabil üretilen çayın pazarlaması bir yıla tekabül etmektedir.

Ülkemizde Kamu ve özel sektörün satın aldığı yaş çay yaprağı miktarı, 850-900.000 ton, Üretilen kuru çay miktarı 180-190 bin ton, yurt içi tüketim miktarı ise 150-160.000 ton arasındadır. Bu durumda; Tüketim fazlası 30-40.000 ton çayın ihracı zorunludur.

Dünyada çay üretim ve tüketim durumuna baktığımızda; yıllık kuru çay üretiminin 3.000.000 ton, tüketimin ise 1.800.000 ton olduğu bilinmektedir. Yaklaşık 1.200.000 ton tüketim fazlası çay ise tüketici ülkelerin tüketim ihtiyacını karşılamak üzere ihraç edilmektedir. Dünya pazarlarında oluşan bu arz fazlası ürün, tüketici ülkelerin talebini karşılamak üzere, üretici ülkeler arasında bir Pazar mücadelesi oluşturmaktadır. Üretici ülkeler ihracatı sübvansede ederek teşvik etmektedir.

Dünya çay üretimi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılmaktadır. Bu ülkelerin büyük çoğunluğunda üretim maliyetleri oldukça düşüktür. Ülkemizde ise kuru çay maliyeti diğer üretici ülkelerin maliyetlerinin çok üzerinde gerçekleşmektedir. Diğer üretici ülkelere göre üreticilere ödenen ham madde fiyatı 3 kat, personel gideri 5 kat, üretim maliyeti ise 4-5 kattır.

Çay pazarlamasında kalite ve maliyet son derece önemlidir. Bu nedenle, optimum maliyet ile kaliteli ve tüketici ülkelerin damak tadına uygun çay üretebildiğimiz takdirde, dünya pazarlarına ihracat yapma şansımız olacaktır.

Çay sektörünün geleceği, üretim tüketim dengesinin kurulmasına, optimum maliyetle kaliteli çay üretilmesine bağlıdır.

Bunun içinde öncelikle tarımda, sanayide ve pazarlamada karşılaşılan sorunların çözülmesi şarttır.

ÇAY TARIMI

- Ülkemizde çay tarımında temel sorun, yaş çay yaprağı kalitesi ile ilgilidir. Ürün kalitesinin yükseltilmesi, büyük ölçüde, tarımsal teknik tedbirlerin zamanında ve doğru şekilde alınmasına bağlıdır.

1993 yılında başlatılan ve halen sürdürülen budama çalışmasının kaliteli yaş yaprak üretiminde sektöre önemli katkıları olmuştur.

Budama ile birlikte gübreleme ve hasat işlemleri de tekniğine göre yapılmalıdır.

Çay makasının tekniğine uygun kullanılmaması ve gübrenin bilinçsizce kullanılması, ürün kalitesinin azalmasına ve toprak yapısının bozulmasına neden olmaktadır.

- Çay bahçelerimizin ikinci sorunu; verim yaşını tamamlamış çay bahçeleridir. 767 bin dekar çay tarım alanının %30'u 50 yaşın üzerinde, ekonomik verim yaşını tamamlamış çaylıklardan oluşmaktadır.

Kaliteli yaş yaprak üretimi için, yaşlanmış çay bahçelerinin kaliteli çay tipleri ile belirli bir plan dahilinde yenilenmesi gerekmektedir.

- Çay tarımı ile ilgili üçüncü temel sorun ise, yaş yaprak alım standardı konusudur.

Kaliteli kuru çay kaliteli yaş çay yaprağından üretilmektedir. Kamu ve özel sektör işletmeleri arasında alım standardı konusunda uygulama farklılıkları bulunmaktadır.

Bu farklılık, çay üreticilerinin daha dikkatsizce ve standart dışı hasat yapmalarına neden olmaktadır.

Makasın tekniğine uygun kullanılmaması ve standart dışı toplanan ürünün satın alınması, kalitesiz kuru çay üretimini artırmaktadır. Alım standardı konusunda, sektörde birlikte hareket etme anlayışı hakim olmalıdır.

- Çay tarımının dördüncü temel sorunu; tarım alanlarının giderek genişlemesidir.

Çay tarımı, ruhsatlı bir tarımdır ve tarım alanları bakanlar kurulu kararı ile belirlenmiştir.

1994 yılında tüm çay plantasyonları ölçülerek 767 bin dekar çaylık olduğu tespit edilmiştir.

93/5096 sayılı Kararname ile yeni çaylık tesisi yasaklanmış olmasına rağmen, çay tarım alanları ekolojik sınırlar dışına doğru giderek genişlemektedir. Bu durum sektörde kalitesiz yaprak üretime ve üretim fazlalığına yol açmaktadır.

Çaykur, çay tarım alanlarının genişlemesini önleyebilmek ve kaliteli yaş çay yaprağı satın almak amacıyla, 2000 yılından itibaren yaş çay alımlarında alım planı uygulamasına geçmiştir.

Alım planı, 767 bin dekar alanda üretilen yaş çay yaprağı üretim potansiyeli dikkate alınarak yapılmıştır. Ruhsatsız çay bahçelerinde üretilen ürün alım programına dahil edilmemektedir.

Bu uygulama sonucunda bölgede yeni çaylık tesis edilmesi büyük ölçüde önlenmekte, Ruhsatlı üreticilerin üreticilik hakları korunmaktadır. Yaş çay ürünü kalite değerini muhafaza ettiği süre içinde hasat edilip, işleme imkanı sağlanmaktadır.

Ancak alım planı uygulaması sektör deki tüm işletmeler tarafından yapılmalıdır.

Çay tarımının geliştirilmesi ve kaliteli yaş çay üretimi için bazı önlemler almak zorundayız.

Bu önlemler şunlardır;

- Çay tarım alanlarının genişlemesini önlemek ve kaliteli üretim için alım planı uygulanmalıdır.
- Kampanya döneminde tüm işletmeler belirlenen alım standardına uyma konusunda birlikte hareket etmelidir.
- Mevcut eksperlik sistemi iyileştirilmelidir.
- Çay bahçesinde bakım, budama gibi tarımsal tedbirler uzman ekiplerin gözetiminde yapılmalıdır.
- Satın alınan ürünün muhafaza ve taşıma sistemi iyileştirilmelidir. Yaş çay ürünü, üretim öncesi kalite kaybına uğramadan fabrikalara ulaştırılmalıdır.
- Özel sektör işletmeleri çay tarımı ve sanayi alanında araştırma-geliştirme faaliyetlerine aktif olarak katılmalıdır.
- Tarıma elverişli arazilerde, bölgeyi tek ürüne bağımlı olmaktan kurtarmak için, çayın yanında ek gelir getiren, bölgeye adaptasyonu iyi tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.
- Kivi tarımı yaygınlaştırılmalı, desteklenmeli ve teşvik edilmelidir.
- Yaşlanmış çay bahçeleri bir plan dahilinde yenilenmelidir.
- Dünya çay pazarlarında Organik çay'ın piyasa değeri oldukça yüksektir. Ülkemiz şartları organik çay üretmeye oldukça uygundur. Bu nedenle, bölgede Organik çay üretimi ile ilgili projeler başlatılmalıdır.
- Çay tarım ve sanayiinin geliştirilmesine katkısı olacak araştırmalar yapılmalı, yeni projeler hazırlanmalı ve uygulanmalıdır.

ÇAY SANAYİ

1984 yılında yayınlanan 3092 sayılı yasa ile çayda devlet tekeli kalktıktan sonra, bazı müteşebbisler, gerekli fizibilite yapmadan, yeterli işletme sermayesi oluşturmadan, çay sektörüne girmişlerdir. Geçiş dönemi kolay olmamış, belli sıkıntılar yaşanmıştır. Halen bazı firmalar sektöre uyum sağlayamamışlardır. Özel sektör yatırımları, bölgede, beklenen ve arzu edilen gelişmeyi sağlayamamıştır. Bazı istisnalar haricinde çoğunun hedefi Çaykur standartlarına ulaşma ile sınırlı kalmıştır.

Çaykurun 46, özel sektörün ise 230 adet yaş çay işleme fabrikası bulunmaktadır. Toplam fabrika sayısı 276 dır. Çaykurun üretim kapasitesi 6.700 ton, özel sektörün ise 8700 tondur. toplam kapasite ise 15.400 ton/gündür. Sektörde kapasite kullanım oranı yönünden büyük fark vardır. Toplam üretim kapasitesinin %57'sine sahip olan özel sektör kuru çay üretiminde %35-40 paya sahip iken, Çaykurumu %43 üretim kapasitesi ile kuru çay üretiminde %60-65'lik paya sahiptir. Çaykur mevcut kapasitesinin tamamını kullanırken özel sektörün kapasite kullanım oranı oldukça düşüktür. Sektörde kapasite sorunu yoktur. Sorun, özel sektörün mevcut olan kapasitesini tam anlamıyla kullanamamasıdır. Sektörde mevcut atıl kapasitenin verimli şekilde kullanılabilmesine yönelik ciddi tedbirler alınmalıdır. Mevcut kapasite tam olarak kullanıldığında, yaş çay ürünü kalite değerini koruduğu süre içinde, hasat edilip üretime verilmiş olacaktır.

Ülkemizde son yıllarda gıda sektöründe mevzuat düzenleme açısından oldukça önemli gelişmeler olmuştur. 1995 yılında yayınlanan 560 sayılı 'Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair' KHK ile gıda sektörünün disipline edilmesi amaçlanmıştır.

Ülkemizde Gıda Üreten işyerleri; Öncelikle Sağlık Bakanlığına müracaat ederek 'çalışma izni' almak ve Bakanlığın düzenleyeceği gıda işyerleri siciline kaydolmak zorundadır. Sağlık Bakanlığından Çalışma izni alan gıda üreten iş yerleri, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığında 'üretim izni' almak zorundadır. Ancak, çay sektöründe halen teknik ve hijyenik şartları yetersiz olan, sağlık bakanlığından çalışma izni, Tarım ve köy işleri bakanlığından gıda sicil numarası ve üretim izni almadan çay üretimi yapan çok sayıda özel işletme bulunmaktadır. Gıda üreten işletmelerin yönetmelik gereği denetimlerinin yeterince yapılmaması sektör disiplinini bozmakta, haksız rekabet ortamı yaratmaktadır.

Çay sanayiinin geliştirilmesi ve kaliteli kuru çay üretimi için şu konularda önlemler alınmalıdır;

- Çalışma izni, gıda sicil numarası ve üretim izin belgesi olmayan hiçbir işletmenin faaliyetine izin verilmemelidir.
- Kapasite kullanım konusunda kamu ve özel sektör arasında bir konsorsiyum oluşturulmalıdır. Atıl kapasite aktif hale dönüştürülmelidir.
- Çay üreten ve paketleyen fabrikalar için bir standart getirilmelidir.

Gıda kodeksine uygun kuru çay üretilmelidir. Üretilen kuru çaylar uygun koşullarda muhafaza edilmelidir.

Yaş çay alım ve üretim Kampanyası döneminin dışında, kalitesiz çay satın alarak üretim yapan işletmelerin, yaş çay bedelini kuru çay olarak vermelerini önleyici tedbirler getirilmelidir.

Bu uygulama çay piyasasında, sağlıksız koşullarda, dökme halinde ambalajsız çay satışlarına yol açmaktadır.

Kuru çay üretimi tüketici beğenisine ve standartlara uygun olarak yapılmalı ve kaliteli çay üretimi zorunlu hale getirilmelidir.

ÇAY PAZARLAMASI

Ülkemiz, dünyada tüketici ülkeler arasında, kuru çay tüketiminde, büyük bir potansiyele sahip olup, üretilen çayın büyük bir bölümünü iç piyasada tüketmektedir. Bu nedenle çay piyasasında faaliyette bulunan firmalar arasında pazar paylaşımı konusunda amansız bir rekabet yaşanmaktadır. Rekabet, tüketicilere daha kaliteli çay üretmek için yapılmamaktadır. Daha çok rakip firma ürünleri taklit edilmekte ve bu şekilde sektörde haksız rekabet ortamı oluşturulmaktadır. Özel sektör firmalarının önemli bir bölümü, rakip firmaların ürünlerini taklit etme yolunu tercih etmekte, ürettikleri çayları, kendi markaları ile piyasaya sürmemektedir.

Üretimde doğrudan yer almamakla birlikte, çay sektöründe en büyük payı alan kesim paketleyici firmalardır. Bu firmalar, kalitesiz çay üreten firmaların ürünlerini ve yurda çeşitli yollardan giren yabancı menşeli kalitesiz çayları çok ucuza temin etmektedir. Ucuza satın alınan, cazip satış şartları altında, gösterişli ambalajlar içinde ve çeşitli promosyonlarla piyasaya sürülen bu çaylardan firmalar büyük gelir elde etmektedirler. Daha çok kalitesiz çayların paketlenmesinde izlenen bu yöntem, tüketicilerin, çay yerine alkolsüz içeceklere ve meşrubatlara yönelmelerine

yol açmaktadır. Çayın iç pazardaki payının giderek daralmasına neden olmaktadır. Tüketicilerin aldatılmasına yönelik bu davranış, ciddi firmaları büyük ölçüde rahatsız etmenin yanı sıra Türk çayının imajını da zedelemektedir. Yabancı çayların yurda girişini de teşvik etmektedir.

Çay dışındaki alkolsüz içecekler ve meşrubatlar, başta kola ve kahve olmak üzere, sektörde olumsuz etkisi henüz tam olarak görülmemiş ancak yakın gelecekte etkilerinin daha fazla hissedileceği önemli rakip ürünlerdir. Bu ürünler ile ilgili yapılan Pazar geliştirme çalışmaları oldukça etkileyicidir. Çay sektöründe ise pazar geliştirmeye yönelik ciddi hiçbir yatırım bulunmamaktadır.

Çay sektörünü rahatsız eden en büyük sorunlardan biri de, kuru çayın ambalajsız açıkta, her türlü sağlık koşullardan yoksun, hijyen olmayan yerlerde, yasaklanmış olmasına rağmen, pazarlanmasıdır. Halbuki Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliğinin, Ambalajlama, etiketleme ve işaretleme bölümünde; tüm gıda maddelerinin ambalajlanmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Çayında belli ambalajlarda paketlenerek pazarlanması zorunluluğu vardır. Bu zorunluluğa rağmen sektörde faaliyet gösteren firmaların büyük bir bölümü ambalajsız olarak ve kalitesiz çayları piyasaya sürmektedir. Bu durum satışlarımızı menfi yönde etkilemektedir.

Dünyada çay üretim ve tüketim durumuna baktığımızda ise; Üretilen çayın %60'ı üretici ülkelerde tüketilmekte, %40'ı ise diğer ülkelere tüketim amaçlı ihraç edilmektedir. Türkiye, çay üretim miktarı yönünden üretici ülkeler sıralamasında 5. sırada yer almaktadır. Fert başına tüketim miktarı 2.3 kg'dır.

Türkiye çay ihracatında, bugüne kadar, kalite ve maliyet faktörleri nedeniyle istenen seviyeye ulaşamamıştır. Yıllık ihraç miktarı 2000 yılında 6.300 ton ile sınırlı kalmıştır. Sektörde ihracat yalnızca Çaykur tarafından yapılmaktadır.

Çay ithalatı ise, yürürlükteki ithalat rejimi kapsamında serbesttir. DTÖ Tarım anlaşması ve AB ile Türkiye arasında gerçekleştirilen Gümrük Birliği Kararı nedeni ile çay ithalatında uygulanan spesifik gümrük vergisi, 1995 yılında, yüzde ile ifade edilen (ad-valorem-oransal) vergiye dönüştürülmüştür. Yürürlükteki ithalat rejimi kararı çerçevesinde 2001 yılında uygulanan gümrük vergi oranımız ise %145'dir.

Ayrıca, Türk çaycılığını olumsuz yönde etkileyen en önemli faktörlerden bir diğeri ise yurt dışından, ülkemize çeşitli yollardan giren yabancı menşeli çaylardır. Ülkemize yabancı menşeli çay girişi kısa süre öncesine kadar; sınır ticareti, zati eşya muafiyeti, normal ithalat ve kaçakçılık gibi yasal olmayan yollarla yapılmaktaydı. Bu konuda, Bakanlığımız, Gümrüklerden sorumlu Devlet Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı nezdinde yapılan girişimler sonucu, 23 aralık 1998 yılında çıkarılan Kararname ile, çay sınır ticareti kapsamından çıkarılmıştır. Ayrıca 11 Ağustos 1999 tarihli yönetmelikle, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti üzerinden, Türkiye'ye gelecek yolcuların, beraberinde 1500 DM'lik Zati eşya muafiyeti kapsamındaki mallar arasında bulunan çayın yurda girişli yasaklanmıştır. Bunun neticesinde, gümrüklerde Çay'ın gerçek değerinden daha düşük bir fiyatla ithal edilmemesi konusunda ilke kararı alınmıştır. Ancak, Pazar araştırma uzmanlarımız tarafından illerde yapılan piyasa denetimlerinde, yabancı menşeli çayların iç piyasada halen satılmakta olduğu yolunda tespitlerimiz olmuştur. Ve bu konu da araştırmalarımız devam etmektedir. Hatta sınır ticareti adı altında, güney komşu ülkelerden gelen mallarla birlikte tankerlerle, günde takriben 1000 tankerin giriş çıkış yaptığı, tanker

başına 50-60 kg çayın yurda girdiği, bu şekilde yurda giren yabancı menşeli çay miktarının toplam 18-20.000 ton olduğu bilinmektedir. İç piyasada bir kısmı paketli bir kısmı ise dökme olarak satılan çayların piyasa değeri 40-50 trilyondur.

Çayın diğer tarım ve sanayi ürünlerinde olduğu gibi dünya borsalarında oluşan değeri üzerinden vergilendirilerek ithal edilmesi gerekmektedir. Beyan üzerinden çay ithaline izin verilmemelidir. Halbuki ülkemiz Gümrük Birliğine girmeden önce çay ithalatında 3 ABD doları fon ve %10 gümrük vergisi uygulaması bulunmaktaydı. Alınan önlemlere rağmen, yürürlükteki ithalat rejimi çerçevesinde, çayda uygulanmakta olan gümrük vergisi sisteminden Türk çay sektörü olumsuz yönde etkilenmektedir.

Resmi kayıtlara göre ithal edilen çay miktarı iç üretimi etkilemeyecek boyutta görünse de, bunun yanı sıra, yasal olmayan yollardan, ülkemize yabancı menşeli 30-40.000 ton çay girişinin olduğu bilinmektedir. Sektörde stok oluşumunun en önemli nedenlerinden bir de budur.

Kaçak yollarla çay girişinin önlenmemesi halinde Türk çayının pazar payı büyük ölçüde daralacaktır. Daralan pazarın ise hem üretici hem de sanayici üzerinde olumsuz etkileri meydana gelecek, Çay tarımı ve sanayisi yok olma noktasına gelecektir. Türkiye ve bölge ekonomisine ciddi katkıları olan çay sektörünü korumak, geliştirmek ve devamını sağlayabilmek için öncelikle kaçak yollarla çay girişini önlemek gerekmektedir.

Diğer yandan da mevcut gümrük vergisi uygulamasında, ithal edilen çayların düşük bedel ile fatura edilmelerini önleyici radikal tedbirler alınmalıdır. Çay beyan üzerinden değil gerçek değeri üzerinden vergilendirilmelidir. Gümrüklerimizde ciddi tedbirler alınmadıkça, %145 gümrük vergisi uygulaması Türk çay sektörünü korumaya yetmemektedir.

Ülkemizin, AB'ne üye olunması halinde, AB ülkeleri içinde çay üreten tek ülke konumunda olacaktır. Bu durum bir avantaj olarak da kabul edilebilir. Çünkü AB ülkelerinin yıllık toplam çay ithalat miktarı 250-300.000 ton civarındadır. Türkiye, yıllık 200 bin tona yakın çay üretmektedir. Uluslar arası standartlarda ve AB tüketicilerinin damak tadına uygun çay üretmek şartıyla, üretilen çayın bir miktarının ihraç edilmesi mümkün olabilir. Maliyet ve kalite sorunu çözüldüğü takdirde, AB ülkeleri, Türk çayı için, önemli bir pazar niteliğindedir.

Türk çay sektörünün varlığını sürdürebilmesi; dünya çay pazarlarına ve Türk çay piyasasına, gıda kodeksine uygun uluslar arası standartlarda kaliteli çay sunulmasına bağlıdır. Çay sektörünün sağlıklı bir yapıya kavuşması, mali açıdan güçlü olması, sağlam bir finansman kaynağı yaratılabilmesi için, stok fazlası ürünün ihraç edilmesi zorunludur.

Türk çayının tarım ve sanayisinde kimyasal ilaç ve katkı maddesi kullanılmadan üretilmesi ihracatta önemli bir avantajdır. Ancak bu avantaj iç ve dış pazarda yeterince kullanılamamaktadır.

Çayın yurt içi pazarlamasında ve dış ticaret konularında başlıca şu tedbirler alınmalıdır;

- Gümrüklerde, çayın düşük fiyatla fatura edilerek ithal edilmesini önleyici etkin tedbirler alınmalıdır.
- Tarımında kimyasal ilaç, üretiminde katkı maddesi kullanılmadan üretilen Türk çayı dünya pazarlarına tanıtılmalı ve dünya pazarlarında ihraç olanakları araştırılmalıdır.
- Çay borsası kurulmalıdır.

- ay tüketicisi kalite ve ambalaj konusunda bilgilendirilmelidir.
- Türk gıda Kodeksi Yönetmelięi gıda sektöründe çok önemli bir gelişmedir. Ancak Yönetmelięe aykırı üretim yapanlar kontrol altına alınmalıdır.Yaptırım uygulanmalıdır.
- Uluslar arası çay pazarları hakkında doğru bilgiye sahip olunmalı ve teknolojik gelişmeleri yakından izlenmelidir.
- AB'ne üyelik halinde, Ortak Tarım Politikasına uyum aşamasında,Türk ayının da AB ortak piyasa düzeni içinde yer alması sağlanmalıdır. Ortak piyasa düzenlerinin temel amaçlarından biri, iç pazarı ve topluluk üretimini üçüncü ülkelere karşı korumaktır.
- Kalite standartları dışında ve açıkta çay satışına izin verilmemelidir.

Ülkemiz AB'ne aday ülke statüsündedir. O nedenle, şimdiden, sektörde faaliyet gösteren tüm kamu ve özel sektör işletmeleri, bilim kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum örgütleri aycılığımızın geliştirilmesi, korunması ve rekabet edebilir düzeye ulaştırılması yönünde çalışmalara başlaması gerekmektedir.